

מדרש ההלכה – יוצר או מקיים את ההלכה?

בן עזאי אומר, נאמר: מכשפה לא תחיה, ונאמר: כל שוכב עם בהמה מות יומת, סמכו ענין לו, מה שוכב עם בהמה בסקילה, אף מכשפה בסקילה; א"ל ר' יהודה: וכי מפני שסמכו ענין לו, נוציא זה לסקילה?

יוצר

אלבי"ס (הקדמה לויקרא)

וכאשר שאלנו לדור ראשון ומזקנים נתבונן מה ענו על זאת, ראינו כי מלבם יוציאו מלים שהכתובים המובאים לראי' אל ההלכות הם רק ציונים ואסמכתות. אשר הציבו להם ציונים לעורר הזכרון. ועקרי ההלכות היו מקובלות בידם בעל פה. וזה רחוק מאד, כי ראינו שהם שואלים תמיד מנא לך ומשיבים מקרא פלוני, ומקשים והא הא קרא מבע"ל לכתניא, ומתריצים ומקשים ומפלפלים, שלא יצויר שיקשו כן על דבר שהוא רק רמז וסימן לבד. וכשיש מחלוקת כ"א מביא ראי' לדעתו מן המקרא, ודוחה ראייתו של חברו, והגמ' מפלפל תמיד ביניהם בענין המקרא ומדקדק עד כחוט השערה, וסותר ובונה ומכריע ביניהם מן המקרא. עד שמבואר שעיקר ראייתם הוא מן הכתוב, ששם נוטעו ההלכות גם שורשו, ולא באו כשורש מארץ ציה.

אונק אלק (מבוא אלסנה. ע"מ' 41-53)

נשאלת השאלה בדבר ההלכות והדרשות שלהן, מי מהן קדם, כלומר אם נקבעה ההלכה לפי שחשבו ומצאו שעל פי הדרש והסברה יש ללמוד ולדון דין זה מדברי התורה, או שהיתה ההלכה מסורה להם מזקניהם, והם חיפשו לה סמך בתורה לסמכה למקרא? במילים אחרות: ההלכה קדמה לדרש או שהדרש קדם להלכה? ...

בימים הקדמונים, בזמן שבית-דין הגדול היה קיים, כשבאה שאלה לפניהם בדבר שלא היתה עליה מסורת, בוודאי דרשו ודנו בדברי התורה וממנה בלבד הוציאו את דבר המשפט ... באופן בולט נראה דבר זה בברייתא שהובאה בבבלי (סנהדרין נ"א, ב). דעת ר' ישמעאל בבת כוהן שזינתה, שארוסה דינה בשריפה אבל לא נשואה. ואילו לר' עקיבא בין ארוסה ובין נשואה דינה בשריפה. טעמו של ר' עקיבא מן הריבוי 'ובת' איש כהן, שהיוו בו לרבות נשואה. על זה משיב ר' ישמעאל בלעג: וכי מפני שאתה דורש בת ובת נוציא זו לשריפה? אין הדרש בא לקיים את הקבלה, אלא שר' עקיבא מרבה על-פי שיטתו שבת כוהן נשואה שזינתה בשריפה כמו בארוסה, ועל-פי הריבוי חידש הוא הלכה שר' ישמעאל דחה אותה ... דוגמאות אלה יש בהן כדי להוכיח, שהוציאו הלכות חדשות מדרשות המקרא ...

אבל בצד השני אין שום ספק שפעמים הרבה לא באו דרשות התנאים אלא כדי לקיים הלכות עתיקות שנהגו בהן ונמסרו מזמן קדום, כגון הדרשות ב'ממחרת השבת' שהוא ממחרת יום טוב (בבלי מנחות ס"ה, א ואילך), הלכה שכבר היתה ידועה לתרגום השבעים ועל פיה נהגו בימי הבית ...

כמעשה התנאים עשו האמוראים, שהביאו ראיות מן המקרא להלכות שבמשנה ובברייתא, ואמרו: מנא הני מילי, מנלן וכי'. לנגד עיניהם כבר היו ההלכות קבועות ועומדות והם חיפשו אחר ראיות במקרא, ונמצא שההלכות קדמו לדרשותיהם ... אבל גם בזה הלכו האמוראים בעקבות התנאים, שלגבי ספקות בהלכה שלא ידעו לפתור מתוך דברי התנאים, עיינו במקרא ועל פי דרשותיהם קבעו את ההלכה ... היוצא לנו, שיש דרשות הקדומות להלכות ויש כאלה המאוחרות לן, ואי אפשר לקבוע את תכונת הדרשות אלא על ידי בחינת המקורות והשוואתם ...

מקיים/תומך

הרב יצחק אייזיק האלוי (דורות הראשונים. כרך ה')

הדבר הולך ומתבאר אשר מעולם לא סמכו על דרשה אפי' היותר פשוטה לעשות על פיה לבד את הדבר לדאורייתא, וקנה המדה בכל זה היתה רק הקבלה אפס זולתה (ח"א, כרך ג, עמ' 307); כל דברי התנאים בכל המשנה כולה אשר מסרה לנו דבריהם בכל צביונם כמו שהם, הם עצמם מעדיין על עצמן ומבררים לנו כי אין דבריהם ביסודם מדרשה דקרא כי אם מתוך יסודי המשנה (כלומר ההלכה הקדומה) והבירור משם כל אחד על פי דרכו (כרך ה, עמ' 469); ודאי שלא מדרשה זו נולדה ההלכה ... (כרך ה, עמ' 480); אם כן הדבר כי הדרשות מהם נולדו ההלכות, והיינו כי כשנסתפק להתנאים איזה דבר, פנו אל דרשות המקרא, ודרשו דרשות על פי דרכי הדרשות, ומזה הכריעו שהדין הוא כך וכך, אם כן הדבר מדוע לא השתמשו בדרך זה עצמו כשנשאלו מאחרים בספק של חקירה חדשה. ומדוע זה לא נמצא כן לשום אחד מראשי התנאים הראשונים כי פשטו ספק על ידי דרשה דקרא ככל דרכי הדרשות ההם עצמם. ובכל מקום אשר נמצא כי נשאלו והוצע לפניהם ספק של חקירה חדשה, נראה שם כי פשטו הדבר או מדברי יסודי המשנה המקובלים לכל או מקבלתם אשר שמעו וקבלו הם עצמם ביחוד, או לא פשטו כלל והשיבו על זה "לא שמענו" ... כי מדרשה דקרא לבד אין בונים שום דבר, ומעולם לא בנו על זה לבד. אבל אם היה הדבר ככל דברי החוקרים בלא חקירה ואומרים כי התנאים או "מפרשי המצוות" בלשונם דרשו דרשות והכריעו מזה את החקירות החדשות ... אם כן מדוע לא עשו כן בשום מקום כאשר נשאלו על ספק אשר עדין לא נחקר, בספק של הלכה (כרך ה, עמ' 487).

י"ן אפשטיין (מבוא אלספרות הגאונים. ע"מ' 511)

ובכלל – המדרש תומך בהלכה, אבל אינו יוצר את ההלכה; סומכים את ההלכה מן המקרא, אבל אין מוציאים וממציאים הלכה מתוך דרש. ואדם דן גזירה שוה לקיים תלמודו, ואין אדם דן ג"ש לבטל תלמודו.

סיכום ודעות נוספות

נחמן אילון (המשפט העברי, כרך א, ע' 245-246)

נחלקו חכמי ההלכה וחוקריה בתקופות שונות בבעיה זו של מהות המדרש. מן החוקרים האחרונים אפשטיין מייצג את הדעה, שהמדרש אינו אלא מסמיך את ההלכה הקיימת אל פסוק של התורה... לעומתו סבור אלבק, שהמדרש הוא לא רק סימוכין להלכות קיימות, אלא גם מקור להסקת הלכות חדשות מתוך פסוקי התורה... ובתפקיד יוצר זה שימש המדרש בכל התקופות, אף בזמן האמוראים. ודאי גם לפי דעה אחרונה זו לא בכל פעם שההלכה נדרשת מן הפסוק יש משום יצירת הלכה חדשה בדרך המדרש... הדעה המקובלת על דעת רוב חוקרי ההלכה היא, שהמדרש מילא את שתי הפונקציות גם יחד, גם יצירת ההלכה וגם קיומה. מקצת חוקרים אלה מחלקים שתי פונקציות אלה של המדרש לפי תקופות היסטוריות שונות. לדעת אורבך, בתקופה הקדומה נועדה למדרש הפונקציה של הסמכת ההלכה למקרא, ואילו התפתחותה של ההלכה באותה תקופה באה בדרכים אחרות, כגון בדרך התקנה, המעשה והמנהג; לדעה זו נוסף המדרש על מקורות יצירתה של ההלכה רק עם התרופפות השלטון העצמי בזמן הסמוך לחורבן הבית. לעומת דעה זו סובר נויבואר, שדווקא בתקופה הקדומה פעל והשפיע הרבה המדרש בתפקידו היוצר, ובתקופות המאוחרות היה עיקר תפקידו בשילובה של הלכה קיימת במקרא.